

บทนำ

ละครเป็นศิลปะที่ประชาชนรู้จักและนิยมมาก เพราะก่อให้เกิดความตื่นตัว สนุกสนาน เพลิดเพลินได้มากกว่าศิลปะแขนงอื่น เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษา คติธรรม แนวคิดของประชาชน สภาพความเป็นอยู่ของคนในสมัยนั้น ๆ ตลอดจนปรัชญาและค่านิยมต่าง ๆ

คำว่า ละคร นั้น เดิมมีคนบางส่วนเข้าใจว่าเป็นคำที่เลื่อนมาจากคำว่า นครศรีธรรมราช โดยเป็นคำที่ใช้เรียกการแสดงในเมืองนครศรีธรรมราชนั้น แต่ปัจจุบันเราก็มักใช้ศัพท์คำว่า ละคร และ ละครคน สับสนกันอยู่ แม้พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 จะกำหนดให้ใช้คำว่า ละคร ก็ตาม บางท่านก็ใช้ว่า ละครคน โดยยึดถือตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นการวินิจฉัยจากแนวที่มาของคำเดิม ตามที่นายธนิช อยู่โพธิ์ ได้อธิบายไว้ว่า

“ในหนังสือเล่มนี้ ข้าพเจ้าได้นำเอาคำว่า “ละครคน” มากล่าวถึงไว้บ่อย ๆ จึงใคร่จะพูดถึงอักษรวิธในการเขียนคำว่า “ละครคน” เพิ่มเติมไว้เสียในที่นี้ด้วย ตามทางศึกษาค้นคว้าเท่าที่ปรากฏแก่ข้าพเจ้า เห็นว่าควรเขียนเป็น “ละครคน” ข้าพเจ้าจึงเขียนเช่นนั้นตลอดมา และนายยิ้ม บัณฑิตยกร หัวหน้ากองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้กรุณาคัดสำเนาหนังสือ 2 ฉบับส่งมาให้ เป็นลายพระหัตถ์สมเด็จพระยาตำราธิราชสุทนต์ ในตำแหน่งนายกรรมการวรรณคดีสโมสร ทรงอธิบายการเขียนคำว่า “ละครคน” กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผ่านทางราชเลขานุการในพระองค์ เมื่อวันที่ 1 มิถุนายน พ.ศ. 2467 ความว่า “ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ถามถึงศัพท์ละครคน ว่ากรรมการวรรณคดีสโมสร จะเห็นควรใช้ “ละครคน” หรือ “ละคร” นั้น พระเดชพระคุณเป็นอันเกล้าฯ หาที่สุดมิได้ คำว่า ละคร หาที่มามีได้ เป็นแต่ใช้กันมาตามเคย พบมูลแห่งศัพท์นี้ เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงประพาสชวาคราวหลัง มีละครคนชวาอย่างหนึ่งเขาเล่นถวายทอดพระเนตร เรียกว่า ละงันครियो สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระราชปรารภขึ้นก่อนว่า ศัพท์ “ละคร” ของเราจะมาแต่มูลชื่อประเภทละครคนนั่นเอง เรามาหลงใช้ตัวสะกดตัว ร ที่จริงควรจะสะกดตัว น ความที่กล่าวมานี้เป็นเหตุอันหนึ่ง ต่อมาเมื่อเร็ว ๆ นี้ พบหนังสือภาษาเขมรเขียนบอกรูปภาพละครคนหลวงกรุงกัมพูชาว่า “ละโชนพระกรุณา” คำนี้น ข้าพเจ้าปรึกษากันกับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนครานุวัติวงศ์ เห็นว่าควรใช้ตัว น สะกด”¹

คำว่าละครในหนังสือเล่มนี้ใช้อักษรวิธิตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493

1 ธนิช อยู่โพธิ์, โชน (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2508), หน้า 52-3.

ประวัติการละครของไทย

ละครมีกำเนิดขึ้นจากการเต้นหรือการรำ ซึ่งการเต้นหรือการรำนั้น แรกๆ ก็คงจะเป็นการออกท่าทางเพื่อแสดงอารมณ์ต่าง ๆ ต่อมามนุษย์ก็ได้นำเอากริยาท่าทางซึ่งแสดงอารมณ์ต่าง ๆ นี้มาปรับปรุงให้สอดคล้องติดต่อกันเป็นกระบวนการเพื่อนำตามแต่จะเห็นงาม เพื่อให้เกิดความเพลิดเพลินหรือเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

คนไทยรู้จักการเพื่อนำมาเป็นเวลานานแล้ว ถึงแม้มีเอกสารและจารึกสมัยสุโขทัยกล่าวถึงการเพื่อนำและระบำรำเต้น แต่การเพื่อนำนั้นจะมีลักษณะเป็นอย่างไรเราไม่อาจทราบได้ เพราะไม่มีคำอธิบายไว้ให้เข้าใจ ดังนั้นการเพื่อนำในสมัยนั้นคงจะไม่ใช่ว่าการเพื่อนำประกอบการแสดงเป็นเรื่องราว อย่างที่เราเรียกว่า ละคร จึงมีปัญหว่า ละครไทยมีกำเนิดมาจากไหนและเกิดขึ้นเมื่อไร ท่านผู้รู้หลายท่านลงความเห็นว่าเป็นแบบแผนละครไทยแต่เดิมนั้นไม่มี แต่เราได้รับมาจากอินเดีย โดยสันนิษฐานว่า การเพื่อนำของประชาชนในพื้นที่เมือง เช่นการที่ราษฎรรำชู้ รำเล่นแม่ศรี รำเพลงเกี่ยวข้าว คงจะเป็นกระบวนการแบบรำของคนไทยมาตั้งแต่สมัยโบราณ ส่วนกระบวนการที่ใช้ในการพิธีและการเล่นโขนละคร และระบำนั้น ได้แบบอย่างมาจากอินเดีย ซึ่งไม่เพียงแต่ได้รับอิทธิพลในการแสดงโขนละครเท่านั้น ไทยเรายังมีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมกับอินเดียมาเป็นเวลานาน อาทิเช่น ศาสนา ธรรมเนียม วรรณคดี ศิลปะ ฯลฯ แต่การรับมานั้นจะเป็นการรับมาจากอินเดียโดยตรง หรือรับมาโดยผ่านชาติอื่นมาก่อน ก็ไม่มีหลักฐานปรากฏแน่ชัด เนื่องจากการละครของประเทศใกล้เคียงประเทศไทยเช่นพม่า เขมร ก็มีกระบวนการเล่นคล้ายคลึงกับละครไทย และเป็นที่น่าเชื่อถือได้ว่าประเทศเหล่านั้นก็ได้รับแบบแผนการเล่นละครไปจากอินเดียเช่นเดียวกัน มีเหตุผลที่ควรเชื่อถือประการหนึ่งว่า “นาฏศิลป์ทางละครมีต้นกำเนิดมาจากการเล่นโนราและละครชาตรีที่นิยมเล่นกันในภาคใต้ของประเทศไทยมาแต่ก่อน”¹ โดยนายธนิช อยุธยา มีความเห็นว่า ละครโนราเกิดขึ้นทางบักซ์ไต่ก่อนโดยรับมาจากชวา หลักฐานประกอบการอ้างอิงก็คือ

1. เรื่องที่เล่นคือเรื่องพระสุธนและนางมโนห์รานั้นน่าจะได้อาจมาจากชวา เพราะที่สูญไปในชวามีภาพสลักหินเล่าเรื่องนี้ไว้

2. ท่ารำของโนราคล้ายกับท่ากระณะในภราตนาฏยศาสตร์ และคล้ายกับท่ารำของภาพจำหลักที่สูญไปด้วย

1 ธนิช อยุธยา, “กำเนิดนาฏศิลป์ไทย” กิจกฤต 60 (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2514), (สำนักพิมพ์ก้าวหน้าจัดพิมพ์ในงานทำบุญอายุครบ 5 รอบของ ม.ร.ว. กิจกฤต ปราโมช 20 เมษายน 2514), หน้า 105.

3. วิธีการเล่นโนราชาที่คล้ายกับละครยาตราของอินเดีย เช่น เนื้อเรื่องเกี่ยวกับการผจญภัยของพระเอกนางเอก ตัวละครร้องเอง มีลูกคู่รับ มีตัวละครที่คอยติดตามพระเอกหรือนางเอก คอยพุดจากตลกแทรก ไม่มีการจับด้วยเหตุการณ์ร้าย ๆ เป็นต้น

นอกจากนี้ นิทานเรื่องพระรามที่ไทยนำมาแต่งเป็นเรื่องรามเกียรติ์ ก็น่าจะได้อมาจากอินเดียโดยผ่านทางชวา และเรายังได้รับนิทานจากชวาโดยตรงคือเรื่องอิเหนา ทั้งการเล่นหนังใหญ่ของไทยก็ยังคล้ายคลึงกับการเล่นหนังอย่างโบราณของชวา ซึ่งเราอาจจะได้รับอิทธิพลด้านการแสดงหนังใหญ่มาจากชวาได้ จึงเป็นข้อสันนิษฐานที่น่าเชื่อถือได้ว่าวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาสู่ประเทศไทย โดยผ่านทางชวามากหลายครั้ง ในขั้นแรกเราคงจะรับมาเป็นแบบละครโนราดั้งเดิม แล้วจึงค่อย ๆ เปลี่ยนแปลง ปรับปรุงเรื่อยมาเป็นลำดับ

การละครสมัยสุโขทัย

เราไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับการละครสมัยสุโขทัยมากนัก การเล่นส่วนใหญ่คงจะเป็นพวกรำ และระบำ ทั้งที่มีหลักฐานปรากฏอยู่ในหนังสือต่าง ๆ เช่น

ไตรภูมิพระร่วง ตอนหนึ่งกล่าวว่า “บ้างเต้นบ้างรำ บ้างพ้อนระบำบรรเลงเพลงศุริย-
กนตรี บ้างตีคบั๋งสี่ บ้างตีบั้งเบ้า บ้างขับ”¹

พงศาวดารล้านช้าง มีข้อความว่า

เมื่อนั้น พระยาแดนเล่าถามว่าเครื่องอันจักหัวและเสพรำคำขับทั้งมวญนั้น ยังได้แต่งแบ่งให้เขาไป (แล้วหรือ) ยามนั้นแดนแพนจึงว่าเครื่องฝู่นั้นข้อยไปได้แต่งแบ่งกาย เมื่อนั้นพระยาแดนหลวงจึงให้ศรีคันธพะเทวดาลามบอกสอนแก่คนทั้งหลาย ให้เส้กฆ้องกลองกรับแจแวงบีฬาทย์พินเพี้ยะเพลงกลอน ได้สอนให้คนตรีทั้งมวญ แลเล่าบอกครูอันขับพ้อนช่อนนะสิ่งสว่าง ระเบงระมางทั้งมวญถ้วนแล้ว ก็จึงเมื่อเล่าเมื่อไหวแก่พระยาแดนหลวงชูประการหันแล²

รำ หรือระบำพื้นเมืองของไทยเรามีอยู่หลายประเภท ทั้งในภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หนึ่ง หนังสือ “วิชานาฏศิลป์ การละครเพื่อการศึกษา” ได้ให้ข้อคิดเห็นไว้ว่า ละครแก้บน กับ ละครยก อาจสืบเนื่องมาจากสมัยสุโขทัยก็ได้ โดยอ้างหลักฐานจากที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในสาส์นสมเด็จพระเจ้า เมื่อ 16 ธันวาคม 2480 ว่า

1 ไตรภูมิพระร่วง (พระนคร : คลังวิทยา, 2509), หน้า 87.

2 ประชุมพงศาวดารภาคที่ 1 (พระนคร : ก้าวหน้า, 2506), หน้า 345.

“หญิงแก้ว เธอมีจดหมายเล่าถึงเขามีละครเขมรตรงหน้าปราสาทนครวัด ให้พวกท่องเที่ยว
ดูในเวลากลางวัน เรื่องนี้เรารู้กันอยู่แล้ว แต่หม่อมฉันนี่ก็วินิจฉัยขึ้นจะทูลเป็นวิเคราะห์ในโบราณ-
คดีต่อไป ที่ปราสาทนครวัดและปราสาทหินเทเวศสถานแห่งอื่นหลายแห่งมีเวทีทำด้วยศิลาว่าสำหรับ
“พ็อนรำ” บวงสรวง อันการพ็อนรำบวงสรวง (ตลอดจนเล่นโขน) เป็นคติทางศาสนาพราหมณ์ แต่
ห้ามทางฝ่ายพระพุทธศาสนา หม่อมฉันได้อ่านหนังสือพรรณนาว่าด้วยเทเวศสถานในอินเดีย ว่าแม้ใน
ปัจจุบันนี้ ตามเทเวศสถานที่สำคัญยังมีหญิงสาวชั้นสกุลต่ำสมัครไปอยู่เป็น “เทวทาสี” สำหรับรับ
พ็อนรำบวงสรวงเป็นอาชีพ และให้ใช้ต่อไปว่าสำหรับปฏิบัติพวกพราหมณ์ที่รักษาเทเวศสถาน หรือแม้
บุคคลภายนอกด้วย ตามปราสาทหินที่สำคัญในเมืองเขมร แต่โบราณก็ยังมีหญิงพวกเทวทาสี เช่นนั้น
หม่อมฉันเห็นว่าประเพณีที่ไทยเราเล่นละครแก้บน เห็นจะมาจากคติเดียวกันนั่นเอง แต่เคยมาจน
ถึงเล่นละครบวงสรวงในพระพุทธศาสนา เมื่อหม่อมฉันยังเป็นเด็กได้เคยเห็นเล่นละครชาตรีแก้บนที่
หน้าพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และได้ยินว่าที่วัดบวรนิเวศก็เคยมีละครแก้บนพระชินศรี
เพ็งห้ามเมื่อในรัชกาลที่ ๕ ประเพณีไทยเล่นละครแก้บนแต่ก่อนเห็นจะหยุดชงัก จึงมีผู้คิดทำตุ๊กตา
เรียกว่า “ละครยก” สำหรับขายคนจนให้แก้บน นับเป็นเทือกกันมาเช่นนี้ ถ้าจะนับเวลาก็เห็นจะ
ตั้งพันปี”

จากคำอธิบายนี้ทำให้สันนิษฐานได้ว่าในสมัยสุโขทัยก็อาจจะมีการแสดงละครเป็นเรื่องเป็น
ราวแล้ว ไม่ได้มีแต่การรำหรือระบำอย่างเดียว แต่เราก็ไม่มีหลักฐานแน่นอนพอที่จะระบุให้ชัดเจน
ลงไปได้

การละครสมัยกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา เราคงจะมีการจัดระเบียบแบบแผนของการเล่นละครให้รัดกุมขึ้น
แต่หลักฐานเกี่ยวกับการละครในสมัยแรกเริ่มมาจนถึงรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์มหาราชไม่ปรากฏ
ชัด มีหลักฐานอยู่แต่ว่าในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้นก็มีศิลปะการแสดงที่เรียกว่าโขน ละคร และ
ระบำ แสดงว่าละครมีกำเนิดขึ้นก่อนหน้าสมัยสมเด็จพระนารายณ์ และเล่นกันอยู่อย่างแพร่หลายแล้ว
เมื่อเมอติเออร์ เดอ ลาลูแบร์ ราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาในกรุงศรีอยุธยาสมัยนั้น จึงมีโอกาสดำเนินและ
บันทึกไว้

ก่อนที่ละครรำซึ่งมีหลักฐานปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุลาลูแบร์จะเกิดขึ้น เรามีการเล่น
ละครรำพื้นบ้านเก่าแก่อยู่ชนิดหนึ่ง เรียกว่าโนราหรือละครชาตรี บางทีก็เรียกว่าละครโนราชาตรี ซึ่ง
มีผู้รู้บางท่านสันนิษฐานว่าละครชาตรีอาจจะเป็นบ่อเกิดของละครไทยก็ได้ ละครชาตรีเป็นละครที่เรา

ได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียโดยอาจจะผ่านมาทางแหลมมลายู มีวิธีการแสดงที่คล้ายกับละครอินเดียที่เรียกชื่อว่า “ยาตรา” เป็นละครแบบดั้งเดิม ยังไม่มีความประณีต และตัวละครเป็นชายล้วน

ต่อมาเกิดมีละครรำขึ้นมาอีกชนิดหนึ่ง เป็นละครที่เล่นกันในพื้นเมือง เรียกว่าละครนอก เข้าใจว่ามีวิวัฒนาการมาจากละครชาตรี และมีวิธีการแสดงคล้ายกับละครชาตรี ตัวละครเป็นชายล้วนเช่นกัน ละครนอกจะเกิดขึ้นเมื่อใดไม่มีหลักฐานแน่ชัด แต่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เมอติเออร์ เดอ ลาลูแบร์ เขียนบันทึกจดหมายเหตุเกี่ยวกับการแสดงละครนอกไว้ เรียกว่า “ละคร” เป็นละครที่ผู้ชายแสดง

มาถึงสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เกิดละครผู้หญิงขึ้นในราชสำนักเรียกว่าละครใน เล่น 3 เรื่อง คือรามเกียรติ์ อิเหนา ออุธรุท เป็นละครที่มุ่งแสดงศิลปะอันประณีตบรรจง ในสมัยนี้ ศิลปะการละครเจริญสูงสุด มีศิลปินละครในชั้นเยี่ยมอยู่ในราชสำนัก และผู้ที่รู้เห็นลักษณะการเล่นละครใน มีชีวิตอยู่มาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี เช่นเจ้าฟ้าพิณทวดี พระราชธิดาของสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ และมีตัวละครผู้หญิงที่มาเป็นครูละครครั้งกรุงธนบุรี ชื่อจัน มีสมญานามว่า “จันอุษา” ซึ่งเคยมีชื่อเสียงโด่งดังในฐานะที่เคยแสดงเป็นนางอุษาในเรื่องออุธรุท

เมื่อกรุงศรีอยุธยาแตกใน พ.ศ. 2310 ศิลปะการละครของไทยก็เสื่อมลง พม่ากวาดต้อนละครไทยไปมาก ทำให้ละครไทยไปเจริญในประเทศพม่า เพราะพระเจ้ากรุงอังวะรวบรวมพวกละครที่กวาดต้อนไปให้จัดเล่นละครถวาย มีเล่นเรื่องอิเหนา (เล่นแบบละคร) รามเกียรติ์ (พากย์และเจรจาแบบโขน) เรื่องสังข์ทองและเรื่องนางเกสร

การละครสมัยกรุงธนบุรี

กรุงศรีอยุธยาเสียแก่ข้าศึกเมื่อปี 2310 สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกอบกู้เอกราชได้แล้ว ก็ทรงส่งเสริมฟื้นฟูการละครขึ้นใหม่ ทั้ง ๆ ที่บทละครครั้งกรุงศรีอยุธยาถูกทำลายจนสาบสูญไปมาก ตัวละครเองก็คงจะล้มหายตายจากไปเป็นจำนวนไม่น้อย แต่ละครนอกเป็นละครที่เล่นกันในพื้นเมืองแพร่หลาย ตัวละครที่เป็นชาวบ้านคงจะหลบหลีกอันตรายมีชีวิตอยู่ได้มาก ส่วนพวกละครในซึ่งเป็นของหลวง บางคนก็หนีไปอยู่ตามหัวเมือง จึงมีผู้ที่รู้แบบแผนละครในอยู่มาถึงกรุงธนบุรี และเมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีตีเมืองนครศรีธรรมราชได้ ก็ได้ละครผู้หญิงของเจ้านครมาสมทบกับพวกละครที่รวบรวมได้จากที่อื่น หักละครหลวงขึ้นมาและถือตามแบบอย่างกรุงเก่าก็มีละครผู้หญิงเฉพาะในราชสำนักเท่านั้น ละครหลวงนี้เล่นเรื่องรามเกียรติ์ อิเหนา และออุธรุท เข้าใจว่าเป็นบทละครเรื่องอิเหนาและออุธรุทที่หลงเหลืออยู่ ส่วนเรื่องรามเกียรติ์นั้นพระองค์ทรงพระราชนิพนธ์เพิ่มเติมอีก 4 ตอน

และคงจะทรงพระราชนิพนธ์ด้วยตนเองจริง ๆ ไม่ใช่โปรดให้ผู้อื่นแต่งถวาย มีจำนวน 4 เล่มสมุดไทย
คือ

- เล่ม 1 ตอนพระมงกุฏ
- เล่ม 2 ตอนทอมนานเกี่ยวนางวานริน จนท้าวมาลีวราชมา
- เล่ม 3 ตอนท้าวมาลีวราชพิพากษาความ จนทศกรรฐ์เข้าเมือง
- เล่ม 4 ตอนทศกรรฐ์ตั้งพิธีทวายกรท พระลักษมณ์ต้องหอกกบิลพัสดุ์ จนผูกผมหทศกรรฐ์กับนางมณฑา

ลักษณะสำนวนของบทละครนี้ สมเด็จพระยาตำราจาราชานุภาพทรงเห็นว่า

“ได้สังเกตบทละครสมัยกรุงศรีอยุธยาเรื่องอื่น กระบวนบทก็คล้ายกับบทละครหลวง ไม่
รุ่มร่ามซุกซนเหมือนบทพระราชนิพนธ์พระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งยังคิดไม่เห็นเดี๋ยวนี้ว่าจะเล่นละครได้
อย่างไร...”

แต่ถึงแม้กระบวนกลอนในรามเกียรติ์ฉบับนี้จะไม่ดีเท่าหรือไม่ เป็นไปตามแบบบทละคร
หลวงครั้งกรุงศรีอยุธยาก็ตาม ก็แสดงว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมีพระทัยใฝ่เป็นศิลปินและมีความ
ต้องการที่จะฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมอย่างแรงกล้า จึงได้ทรงอุทิศสหายพระราชนิพนธ์บทละครขึ้นในเวลา
ที่ว่างจากการสงคราม เป็นการรักษาไม่ให้การละครของไทยต้องเสื่อมสูญไป

การละครสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก การมหรสพต่าง ๆ ที่เสื่อมโทรมไป
เมื่อเสียกรุงก็กลับฟื้นฟูขึ้นมาอีก พระองค์โปรดให้หัดละครขึ้นโดยยังถือตามแบบเดิมคือละครผู้หญิง
มีอยู่เฉพาะในราชสำนัก ส่วนการแสดงอย่างอื่นเช่นโขน หุ่น โปรดให้หัดทั้งฝ่ายวังหลวงและวังหน้า
แต่งบทละครขึ้นใหม่ ทั้งซ่อมแซมบทเดิมและพระราชนิพนธ์ใหม่ทั้งหมด

มีเรื่องเล่ากันว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยังดำรงพระยศเป็นเจ้าฟ้า
กรมหลวงอิศรสุนทร เสด็จประทับอยู่ที่พระราชวังเดิม โปรดให้หัดละครเด็ก ๆ ผู้หญิงแล้วเอาบท
เรื่องอุณรุทครั้งกรุงเก่ามาทรงคัดตอนให้เล่น ถูกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกริ้วจนต้อง
เลิก ดังนั้นละครที่ฝึกหัดกันข้างนอกจึงมีแต่ละครผู้ชาย

นาฏศิลป์ผู้มีชื่อเสียงอยู่ในสมัยรัชกาลที่ 1 มีหลายคนด้วยกันเช่น ภูสือคา อัมมิเหเนา
บ่อมสือคา เฟ็งพระราม จุ้ยหนูมาน อัมพากันจะหนา เป็นต้น รายชื่อละครหลวงพวกนี้แสดงให้เห็นว่า

ในสมัยนั้นนิยมเล่นเรื่องรามเกียรติ์และอิเหนา จึงมีแต่ชื่อตัวละครผู้มีชื่อเสียงในบทบาทของตัวละครเอกใน 2 เรื่องนี้

ตอนปลายรัชกาลที่ 1 ละครไทยได้แพร่หลายไปยังประเทศเขมร โดยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนาจักรพรรดิขึ้นเป็นสมเด็จพระอุทัยราชา โปรดให้ไปครองกรุงกัมพูชา สมเด็จพระอุทัยราชาทรงได้ครุละครไทยไปจากกรุงเทพฯ ไปหัดละครของหลวงชั้นในราชสำนักกัมพูชา แต่เล่นเป็นละครนอก

เมื่อถึงรัชกาลที่ 2 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้หัดละครในรุ่นเด็กขึ้น เข้าใจว่าได้ออกโรงเล่นครั้งแรกเมื่อสมโภชพระยาเศวตกฤษร ช้างเผือกเอกเมืองโพธิสัตว์ ซึ่งเข้ามาสู่พระบารมีเมื่อ พ.ศ. 2355

ละครหลวงในสมัยรัชกาลที่ 2 เล่นเรื่องอิเหนากับรามเกียรติ์ อาจจะเล่นเรื่องอุณรุทบ้าง แต่เรื่องคาถาลังซึ่งเป็นบทละครที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นนั้นคงจะไม่ได้เล่น ในรัชสมัยนี้การละครคงจะเจริญขึ้นมาก เพราะก่อนหน้านั้นศิลปะทางนาฏกรรมต่าง ๆ นิยมเล่นตามแบบแผนกรุงเก่า บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ก็เป็นบทละครที่เป็นแบบฉบับและเป็นสมบัติสำคัญของชาติ ทรงพระราชนิพนธ์บทไว้อย่างไร ละครก็ต้องหัดและฝึกซ้อมไปตามบทนั้น ดังนั้นละครที่แสดงตามบทพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 จึงคุชักช้า และบางทีก็ไม่สมเหตุผล เพราะไม่ได้ปรับปรุงบทให้กลมกลืนกับวิธีแสดง

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยคงจะทรงทราบข้อบกพร่องนี้ดี จึงทรงพระราชนิพนธ์บทละครขึ้นใหม่ โดยคัดทอนเรื่องเดิมทิ้งเสียบ้าง คัดแปลงใหม่บ้าง เพื่อให้เหมาะกับการแสดงละคร มีเรื่องเล่ากันว่า เมื่อทรงพระราชนิพนธ์บทละครขึ้นแล้ว ก็ประทานไปให้เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีซึ่งเป็นเจ้าของละครครั้งรัชกาลที่ 1 หนึ่ง ไปลองซ้อมกระบวนรำ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีให้เอาพระฉายบานใหญ่มาตั้ง แล้วทรงรำทำบททศพรเนตรงาในพระฉาย โดยปรึกษากับครุละครอีก 2 ท่าน คือ นายทองอยู่ อิเหนา (เป็นครูยืนเครื่อง) และนายรุ่ง นาง (เป็นครูนาง) ช่วยกันแก้ไขกระบวนรำไปจนกว่าจะเห็นว่างามจึงยุติ บางทีก็ต้องกราบทูลให้แก้ไขบทละครก็มี เมื่อเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษมนตรีทรงกิจจกกระบวนรำเป็นที่ยุติอย่างไร ก็ทรงขอมให้นายทองอยู่กับนายรุ่งไปหัดละครหลวง แล้วพวกละครหลวงก็ไปซ้อมถวายสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ถ้ายังไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัย ก็โปรดให้แก้ไขกระบวนรำอีกครั้งหนึ่ง แล้วยุติถือเป็นแบบแผนสืบมา

นาฏศิลป์เป็นผู้มีชื่อเสียงในสมัยรัชกาลที่ 2 เท่าที่ทราบนามกันต่อ ๆ มากก็มี แยมือเหิน-
เอี่ยมบุษบา อิมย่าทวัน ปราง มาลัย น้อยสุหรานางง ลูกอิน ทองดี น้อยจรรกา จากลำคำ
ข้าบาทหยัน พุ่มกันจะหนา พันอินทรชิต น้อย ยักษ์ ภูหนุมนาน

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์บทละครนอกชิ้นใหม่
ให้ละครผู้หญิงของหลวงเล่นเป็นละครนอก จึงโปรดให้หัดละครหลวงขึ้นอีกชุดหนึ่ง เข้าใจว่าที่โปรด
ให้หัดเพราะทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ตอนใหม่ขึ้นคือตอนพระมงกุฎพระลพ หรือ
บางที่เรียกว่าตอนบุตรลบ นาฏศิลป์รุ่นเล็กพวกนี้เท่าที่ทราบชื่อมี ทับทิมมงกุฎ จันพระลพ เพื่อน
(ไม่ทราบว่า เป็นตัวอะไร)

นาฏศิลป์ผู้หญิงเหล่านี้ แสดงทั้งละครในและละครนอก ซึ่งก็คงจะแสดงตามบทที่
พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นใหม่ ส่วนโขนและละครนอกของ
เอกชนจะมีอยู่ในสำนักใดบ้างไม่ปรากฏหลักฐาน แต่คงจะได้ฝึกหัดกันขึ้นหลายโรง แต่ไม่มีใครกล้า
เล่นตามอย่างของหลวง ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมทิพย์ทรงเล่าไว้ใน “ตำนานละครอิเหนา”
ว่า “แบบและบทละครที่ทรงขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 2 นั้น เป็นแต่เล่นละครหลวง ผู้อื่นหาไม่มีใครกล้า
เอาอย่างของหลวงไปเล่นไม่ เจ้านายต่างกรมเป็นต้นว่า กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ ก็ปรากฏ
ว่าทรงหัดตั้งผู้หญิง พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงหัดโขนตามประเพณีเดิม” ดังนั้น
ละครหลวงถึงแม้ว่าจะเล่นละครนอก แต่ทำนองร้องและวิธีรำเล่นไม่เหมือนกับละครนอกที่เล่นกันใน
พื้นเมือง จึงเป็น “ละครนอกแบบหลวง” ซึ่งละครของผู้มีบรรดาศักดิ์ถือเอาเป็นแบบอย่างต่อมา

สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ไม่โปรดการเล่นละครจึงโปรดให้เลิก
ละครหลวงเสีย แต่พระองค์ไม่ได้ห้ามในข้อที่ว่าผู้อื่นจะเล่นละครไม่ได้ ดังนั้นการละครจึงแพร่หลาย
ไปในบรรดาเอกชน เนื่องจากมีคนจำนวนมากที่เรียนรู้และชอบแผนละครตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 แต่
ไม่กล้าฝึกหัดเล่นตามเพราะกลัวว่าจะเป็นการทำเทียมหรือแข่งขันกับของหลวง พวกขุนนางและเจ้านาย
จึงฝึกหัดละครตามแบบครั้งรัชกาลที่ 2 เล่นทั้งละครนอกและละครใน โดยใช้บทละครพระราชนิพนธ์
ในรัชกาลที่ 2 ส่วนละครนอกที่ราษฎรเล่นก็ยังมีตามปกติ เข้าใจว่าเล่นตามบทละครและแบบแผน
สมัยโบราณ

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ละครในในราชสำนักกลับเจริญขึ้นอีก
ครั้งหนึ่งหลังจากที่เลิกไปในรัชกาลที่ 3 เพราะพระเจ้าแผ่นดินโปรดการละคร และทรงโปรดให้เจ้า-

นาย ขุนนางฝึกหัดละครตามแบบหลวงได้เหมือนสมัยรัชกาลที่ ๓ แต่ขอยกเว้นบางอย่างที่ไม่ให้ทำ
เทียมของหลวง โปรดให้เลิกห้ามผู้หญิงเล่นละครนอก ผู้หญิงจึงเล่นละครกันอย่างเปิดเผย

ครั้นมาถึงรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เราได้รับอิทธิพลการ
ละครแบบตะวันตก เกิดมีละครชนิดใหม่ขึ้นหลายอย่าง เช่นละครพันทาง ละครตีกำบรرف ละครร้อง
ละครพูด ลิเก ฯลฯ ละครนอกและละครในแต่เดิมจึงเสื่อมความนิยมลง